

СМРТ НА ЛОМАЧИ*)

На лијевој обали Сутјеске је закрчено. Сустигли су се борци, коморе и рањеници, а зора свиће. Па ипак до 6 или 7 сати прелажење је завршено. Рањеници су размјештени у потоке лијево од Тјентишта, а комора је остала на путањи испод шуме. Батаљони су напријед и већ читав сат воде борбу. По детонацијама бомби, пучњевима и повицима „ура“ свако осјећа да се непријатељ добро утврдио. Неко је издао наређење: „Све што може да пуца и води борбу треба да се попне на косу изнад потока ради обезбеђења болнице“. Остао сам за везу између рањеника и те групе. Борба се појачава. Послије дизања магле рањенике је сунце огријало па дријемају. Неко је и заспао. Нико не говори. Лица суморна и некако незаинтересована. Као да их се не тиче оно што се око њих збива. Да ли су свјесни ситуације у којој се налазе, да ли их је умор савладао, или глад, или имају повјерења у батаљоне који јуришају и ко зна по који пут праве пролаз за њих? Да ли им се сјећање враћа на то како су и они постали рањеници ради рањеника? Или, можда се присјећају пута од Пиве и мртвих другова који су остали.

Са положаја дотрчи по који борац тражећи батаљонску или бригадну комору и хитно се враћа са муницијом на леђима. Негдје око 9 или 10 часова палба се стишавала, рањеници пуни наде да је обруч пробијен постају немирни и питају: „Хоћемо ли већ напријед“, али последије кратког времена почеше мале групице бораца да пролазе између рањеника. На питања не одговарају. У комори ужурбаност. Неко је касније пренео наређење да се треба разбити по групама и пробијати, да је Сава погинуо и да пробој није успио. „Ово свима саопштити“ — гласило је наређење. Ко га је издао, нико није ни упитао. Али његово спровођење у живот тешко је падало не само ономе коме се преносило него и ономе ко га је преносио. Свако је тражио познатог, здравијег од себе. Неки су одмах донијели одлуку да се враћају у Санџак или Црну Гору, неко ће за Херцеговину или Далмацију, док други говоре да њима повратка нема, јер су Банија, Крајина, Србија и њихове јединице напријед. Они ће се пробијати. Сви су јединствени само у једном — да се морају пробијати па ма куд пошли.

*) Чланак је објављен у зборнику „Сутјеска“, књига I, издање ВИЗ ЈНА ЈНА „Војно дело“, библиотека „Из ратне прошлости наших народа“.

Обавјештавајући рањенике наишао сам уврх потока на групу полупребољелих тифусара који су сјекли парчад са коња који се још копрцао. Мало даље друг Војо Јакентић нешто је биљежио у свеску. Кад сам га обавијестио о ситуацији, мирно рече: „Чекај да ову слику запишем у дневник“. А пошто су му ноге биле узете, он је ту и остао — стријељали су га Нијемци, а његов дневник нико неће ни прочитати. Како која група бораца наиђе и угледа рањенике, успорава ход као да нешто тражи или би хтјели дати објашњење: „Ето, другови, све смо учинили да вас спасемо, али сада и себи тражимо спаса“.

Борба се још води, али не више оном жестином као раније. По ватри се осјећа да се непријатељско лијево крило помјера у правцу Тјентишта: митраљески рафали закачињу буково грање у потоцима, док се раније чуло само по које залутало зрно. Дио санџачке бригаде прошао је косом изнад потока ка Сутјесци. Група која се у току јутра попела на косу изнад потока ради обезбјеђења болнице не јавља се. То је било руководство рањеника које се у најтежем моменту требало наћи међу њима.

Обавјештавајући рањенике уз поток почео сам се и сам пењати ка коси. Размишљао сам куд сада, са ким и у ком се правцу пробијати? И сам сам рањеник, али у руку, а овдје ноге више вриједе но много руку. Тек ми је сада постало јасно зашто се здрави групишу.

И ја их тражим. Попео сам се на косу, али се одмах испријечила друга и, вјероватно, када бих се и на њу попео угледао бих слиједећу, и тако редом. Сио сам. Зашто, не знам. Обузела ме нека отупљеност. Сјетио сам се брата из 2 батаљона Пете црногорске који је десетак минута, прије вијести о Савиној погибији, прихватио другог брата — младића од седамнаест година из коморе и повео га у правцу положаја. Потсјетих се Сутјеске пре рата и свих села и путева гдје сам провео четири године на трасирању. Пробити се могу, морам — то је сада била једина мисао која ме је окупила.

Пошао сам ка Сутјесци и при спуштању наиђем на коња привезаног за букву и натовареног са двије вреће јечма. Неко је једну разрезао. По земљи просуто зрнелвје. Напунио сам џепове пелерине, растоварио коња и пустио га да пасе, бар он да не липше од глади. Са Тјентишта су се већ чули рафали и појединачни пуцњи. Мислим да нисам много журио док сам дошао до Сутјеске. Загазио сам узводно од јутрошњег прелаза али у том часу митраљески рафал поче да бућка по води. Пожурио сам да се што прије дочепам обале и врба, те потрчах узводно. Митраљез је косио изнад главе а недужне границе врба падале су у воду — непријатељ ме је рафалима пратио. Због тога сам се вратио и заклоњен врбама пошао низводно. Испод самог Тјентишта, на обали, опазио сам на даљини око 150 метара митраљеско гнијездо и војнике, који су вјероватно контролисали Сутјеску.

Шћућурио сам се за прво веће дрво и ту, свјестан опасности чекао ноћ. Читаво то послије подне слушао сам рафале машинке, а понекад, са правца Зеленгоре, и јачу палбу.

Чим се смрачило почео сам се пењати уз поток. Гранчице су пуцкетале под ногама. Пошто ми се чинило да се то чује јаче од детонације бомби скинуо сам обућу. Тек тада осјетих да је све на мени мокро. Уврх потока легао сам и, онако уморан, одмах заспао. Кад сам се сјутрадан пробудио сунце је већ било високо. Налазио сам се изнад села Мркаља. Да бих се што више од села удаљио почео сам се пењати узбрдо. Свуда сам налазио на свјеже гробове. И овдје се водила борба, али не знам кад и ко је водио. Пошто сам ушао у гушћу шуму, пошао сам полако преко стране у правцу Шадића. Сунце је високо. Попео сам се на једну стијену. Виде се села преко Сутјеске. Чује се и по који рафал из правца Тјентишта. Размишљајући куда да кренем, чух коњски топот а затим и говор, па звиждук и јако ломљење гранчица. Два велика црна вучјака сјурише се низ страну. Претрнуо сам. Коначно спазих и колону која се спуштала ка Попову Мосту. Припио сам се уз стијену и гледао испод себе. Чини ми се да и очима видим само вучјаке са свих страна, па напрежем уши да ли ћу чути још који звиждук. Од ове се стијене нисам одвајао док није дошла ноћ. Али јечам — тај неприкосновени оброк суве хране, покретао је ипак жлезде да луче пљувачку. Пушило ми се, а имао сам и дувана и ватре. Никада ни прије, а ни после, нисам у себи нашао снаге да не пушим, али тада нијесам могао.

Када сам се у току ноћи приближавао првим ливадама изнад села Шадићи наједанпут је нешто почело да ломи грање и да бјежи испред мене. Шта је било не знам, али сам се брзо удаљио у супротном правцу и дочепао се ивице шуме. Већ се указао мјесец. Пожурио сам преко непокошене ливаде, али се одједном сјетих да остављам траг за собом. Да бих то избјегао пошао сам ка потоку чији се жубор чуо лијево од мене, загазио, и почео се обазриво спуштати опет ка Шадићима. Кад сам угледао минарет џамије изишао сам на обалу и почео ослушкивати. Испод Ђурђевице чу се митраљески рафал, значи, непријатељ је на стражи. Знам да је испод Шадића постојао мост и сигурно је стража на њему. Морам чекати јутро. Потражих поред потока грм и смјестих се. Пиштољ и двије бомбе су ми другови... Сунце ме пробудило. Преко моста су се видјели ровови, али нијесам примјетио никога. Тек кад ми се поглед задржао на селу Ђурђевцу, опазих војнике и коње пуштене по баштама и њивама.

Око 10 сати, 15 јуна, чело једне колоне изби од Крушева, десном обалом Сутјеске. Било је око три стотине људи. Они се распремише да логорују у Шадићком Пољу. Поставише казане, пустише коње да пасу, а војници пожурише на Сутјеску да се умивају. Тада оживјеше и ровови на лијевој обали ријеке. Дакле, грм не смијем напуштати. Свега педесетак метара од мене налазио се почетак некадашњег села Шадића, од кога су остале само зидине. То је дјело четника. Неко је додуше једну зидину покрио, али се нико не види. Једини знак живота била је мачка која се сунчала на нагорјелој озидини. Иза подне двије мазге пасући дођоше близу. Шта ћу сад: не смијем да их гоним, а ако приђу ближе могу се поплашити и скренути на мене нечију пажњу. А њима прија трава око згаришта и неће да

оду. Тада дођоше два ненаоружана војника, обиђоше згариште, уђоше у ону кровинару, а мачка узнемирена новодошлицама поче да бјежи преко ливаде. Војници су је опазили и гађали камењем. Мазге се вратише ка логору, а мало касније и војници.

Јечам из џепова брзо се смањивао а жеђ се стално повећавала. Сваког сата морао сам да пијем, и то увијек све веће количине. Ту сам провео и ноћ, а већ ујутро војници су се спаковали и колона је продужила ка Поповом Мосту, али су на лијевој обали остали посједнути ровови. Донио сам одлуку да преданим на истом мјесту, а у току ноћи да се пребацим преко Сутјеске између Шадића и Поповог Моста. Чим је пала ноћ митраљески рафали унакрсном ватром и свјетлећим мецима почеше да туку по ријеци и око ње. Нијесам био начисто да ли непријатељ разбија страх или неко покушава да се пребаци преко Сутјеске, те сам ту морао сачекати до слиједећег дана.

Освануо је лијепо сунчан седамнаести јуни. Преко ноћи сам мало спавао, а више мислио шта да радим, доносио разне одлуке, и колебао се између њих. Тешко је мислити и доносити одлуке гладан, изнурен и у неизвјесности. Тада опазих како се од села Ђурђевице ка мосту у Шадићима спушта у колони по један око двадесет војника. Најприје сам помислио да су ме угледали. Прегледао сам пиштољ, отшрафио бомбе. Да бјежим нијесам имао снаге. Кад су дошли до моста почели су се пребацивати трчећи по један. Прво су се два пушкомитраљесца поставила лијево и десно од моста. А кад су остали прешли распоредише се испред пушкомитраљезаца и заузеле лежећи став. Већа група војника са Ђурђевице посматрала је њихов рад. Затим су се у стрељачком строју почели пребацивати ка селу, док су пушкомитраљесци остали на истом мјесту. Пратио сам их погледом до половине поља, све док ме није спријечила крошња једног великог ораха. Минути су се отегли у вјечност. Мислио сам само то да ли ће двије „крагујевчанке“ извршити задатак и да ли је метак у пиштољу исправан.

Одјекнуше два рафала из машинке, а затим неколико појединачних пуцњева, баш тамо негдје у близини ораха. Потом се зачуше гласови и ускоро угледах војнике како се враћају ка мосту. Двојица су између себе водила једног човјека. Пред њима је трећи с пиштољем у руци издавао нека наређења. Усусрет им дођоше и пушкомитраљесци. Онај што је носио пиштољ, мјерећи корацима, одмакнуо је ухваћеног око десетак метара и окренуо га леђима према војницима. Видим хоће да га стријељају, али се заробљеник — чим би га наместили — окретао лицем према џелатима. То се поновило неколико пута. Онај с пиштољем, ваљда разјарен таквим презирањем смрти, приђе му и из пиштоља опали у ноге. Заробљеник, и онако изнурен, сруши се од те ране на земљу. Војници пођоше ка мосту, а двојица узеше рањеника између себе. Кад су прешли мост, старјешина им издаде неко наређење и они сложише оружје у купу, а двојица остадоше код рањеника да га чувају. Остали почеше да доносе грање из шуме и да га стављају на једну гомилу. Кад је гомила нарасла, потпалише ватру и посједаше око ње. Испрва сам се чудео што ће им ватра на јунском

сунцу. Но, она два војника која су чувала рањеника приведоше га до ватре а на другој страни стадоше друга двојица. Зенице ми се шире. Још не могу да вјерујем да је ватра наложена ради рањеника, кад наједанпут, као по команди, бацише га у пламен. Он покуша да се извуче на другу страну, али га и тамо сачекаше друга два целата и поново бацише у пламен. У сјећању ми се урезало да се то поновило једанаест пута. Једанаест пута искакао је рањеник из огња, а сваки пут је све више лично на живу бакљу. И ко зна докле би нацисти продужили да уживају у тој језивој дивљачкој игри смрти, да им се жртва није, без свијести, стропоштала крај ватре. Тада је одјекнуо најприје један, па други усамљени пуцањ пиштоља. А онда су војници мирно узели оружје и упутили се узбрдо, ка Ђурђевици.

Са згаришта ломаче још се дизао дим. Био сам избежумљен. Размишљао сам ко је то био. Није ли можда баш онај с којим сам се прије двије ноћи срио кад сам прилазио Шадићима?

Сачекао сам ноћ 17/18 јун и са првим мраком почео се приближавати Сутјесци. Да бих прешао тих 700 метара и прегазиио ријеку требала ми је читава ноћ. Ујутро 18 јуна био сам тек на другој обали. Али, тога јутра и непријатељ је почео напуштати њену долину и посједнуте висове. Пут ка слободи био је отворен.